

הפולמוס אודות כשרותו של דג החרב

הקדמה
תיאור דג החרב
עקרונות כלליים בכשרות הדג
הגדרת הקשקשים
כשרותו של דג החרב עד לפני כשישים שנה
הטלת ספק בכשרותו של דג החרב
סיכום

הקדמה*

מאז קביעתו של רבי חיים בן ישראל בנבנישתי זצ"ל בעל הכנסת הגדולה לפני כשלוש מאות וחמישים שנה כי "הדג בעל החרב" כלשונו מותר באכילה, וכמעט עד דורנו, כל הפוסקים התירו באופן גורף את אכילתם של הסוגים השונים של "דג החרב". הראשון שערער על פסיקה זו, למיטב ידיעתי, היה הרב פרופ' משה דוד טנדלר שליט"א מארה"ב, חתנו של הרב משה פיינשטיין זצ"ל, בצעירותו, בשנת תשי"א. ההתנגדות שלו להיתר אכילת הדג הצליחה מעל המשווער: בעשרות השנים האחרונות נחשב הדג בארה"ב וברוב הארצות האחרות כסמל למאכל טרף, כמעט כמו חזיר. המערכה המוצלחת של הרב טנדלר, ששינתה את המסורת ההלכתית עתיקת היומין, כללה בתחילת דרכה ויכוח מתמשך עם הרבנות הראשית לישראל, ובראש ובראשונה עם הרב הראשי הרב איסר יהודה אונטרמן זצ"ל¹.

למרות ששני סימני הכשרות העיקריים של הדג - סנפיר וקשקשת - מפורשים בתורה, ונראה שהם סימנים ברורים יחסית, ההגדרה המדויקת של סימנים אלו, וזיהוי של דג ספציפי ככשר או לא, גרמו למחלוקות רבות במהלך השנים. גם הידע המדעי המתקדם בכל התחומים ובכללם בתחום הזואולוגיה משפיע על הבנת המציאות ועל פסיקת ההלכה, והדבר הזה נכון גם לגבי דג החרב. אמנם המידע שיש לנו לגבי דגי החרב מועט יותר מאשר הידע שיש לנו לגבי הרבה דגים אחרים, מפני

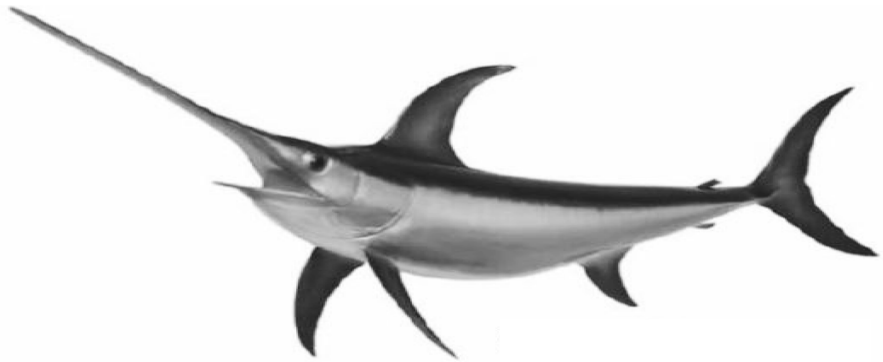
* מהדורה ראשונית של מאמר זה הופיעה באנגלית בשם: The Turning of the Tide: The Kashrut Tale of the Swordfish, בכתב העת בד"ד בהוצאת אוני' ב"א גל' 19 (טבת תשס"ח) עמ' 5 עד עמ' 53. תודותיי לאדיב סטרמן על התרגום לעברית, ולרב יואל קטן על העריכה ועל השיפור המשמעותי של המאמר.

1 מצד שני גם "הוועדה ההלכתית" של הקונסרבטיבים אישרה בשנת תשכ"ב את הדג ככשר. וראה עוד להלן בסוף המאמר.

שקשה מאוד לגדל את דגי החרב בשבי בגלל גודלם ומהירותם (ומסיבות נוספות), ולא ניתן לערוך בהם מחקרים מקיפים ויסודיים כפי שניתן לעשות בדגים אחרים. מאמר זה אינו מתיימר לפסוק הלכה בדבר כשרותו של דג החרב, אלא לאסוף ולנתח את המקורות ההלכתיים והמציאותיים הקשורים לכשרותו של דג זה, ואת ההתייחסות אליהם לאורך הדורות עד ימינו.

תיאור דג החרב

דג החרב (Swordfish; *Xiphias gladius*) נפוץ בכל סוגי הימים והאוקיינוסים מקו של חמישים מעלות צפון ועד עשרים וחמש מעלות דרום, וזה כולל גם את הים התיכון והים השחור. זהו דג גדול: משקלו כשהוא ניצוד נע בדרך כלל סביב ל-100 ק"ג, אך הוא יכול להגיע עד לאורך של 4.5 מ' ולמשקל של 550 ק"ג. הוא שחיין מהיר מאוד (דג החרב מסוגל לשחות מרחקים קצרים במהירות הגבוהה מ-100 קמ"ש!). הוא שייך למשפחת דגים שמכונה בילפיש (billfish) שיש להם לסת עליונה צרה וארוכה, אך הוא שונה מדגי הבילפיש האחרים בכך שאצלו הלסת העליונה מסתיימת בכעין חרב שטוחה וארוכה שעשויה להגיע עד לשליש אורך גופו, כאשר אצל האחרים מדובר על בליטה מעוגלת וקצרה יותר. דג החרב ניזון מטרף של דגים אחרים, אך בחרב שלו הוא משתמש בדרך כלל רק להגנה ולא לציד. הוא נחשב דג מאכל חשוב, ועשרות אלפי טונות ממנו ניצודים כל שנה.

דג החרב Swordfish

עקרונות כלליים בכשרות הדג

התורה (ויקרא יא, ט-י; דברים יד, ט-י) התירה אכילת בעלי חיים ימיים שיש להם סנפיר וקשקשת (קשקשים). להלכה נקבע שכלל זה נוגע אך ורק לדגים, ולא ליצורי

ים אחרים². כמו כן נקבע שמספיק שיהיה לדג סנפיר אחד וקשקש אחד בכדי להכשירו³, בתנאי שיהיה אפשר להבחין בהם בלי אמצעי עזר⁴. אפילו קשקשים קטנים או דקים מאוד נחשבים ככשרים כל עוד אפשר לגרום להם להיראות באיזה שהוא אופן, כולל בעזרת שפשוּפם במטלית, שרייתם במים, או החזקתם כנגד אור השמש⁵.

אמנם למרות שנראה שהתורה מציינת שתי תכונות זיהוי עצמאיות לכאורה, סנפיר וקשקשת, מסורת חז"ל קובעת שלכל דג שיש קשקשת יש גם סנפיר, אך לא לכל דג שיש סנפיר יש בהכרח קשקשת⁶. וז"ל הגמ' בנדה נא, ב: "מכדי אנן אקשקשת סמכינן, סנפיר דכתב רחמנא למה לי? אי לא כתב רחמנא סנפיר הוה אמינא מאי קשקשת דכתיב - סנפיר, ואפילו דג טמא, כתב רחמנא סנפיר וקשקשת. והשתא דכתב רחמנא סנפיר וקשקשת, מנלן דקשקשת לבושא הוא? דכתיב ושריון קשקשים הוא לבוש. ולכתוב רחמנא קשקשת ולא בעי סנפיר! א"ר אבהו, וכן תנא דבי רבי ישמעאל, יגדיל תורה ויאדיר". לכן, אם ימצא דג שיש לו קשקשת אפשר להכריע שהוא כשר לאכילה, ובכך למעשה נותר בעצם רק סימן אחד כדי להחליט בעזרתו על דג ככשר. חז"ל תיארו גם סימני משנה העוזרים בזיהוי כשרות הדג, הקשורים במבנה הראש, עמוד השדרה, הזנב וצורת הרבייה, אך הם אינם רלוונטיים לדג שיש לו בוודאות סנפיר וקשקשת. לכן הקריטריון הראשי בשאלת

- 2 עי' ערוך השולחן יו"ד סי' פג סע' ה-יא, המבוסס על הרמב"ם הלכות מאכלות אסורות פ"ב הי"ב, שרומז שהכוונה ב"דג" היא "נראה כדג", והגדרה זו שוללת חרקי ים קטנים, חיות ים גדולות (כלב ים לדוגמא), יונקים ימיים, ויצורים אחרים כגון צפרדעים וסוסוני ים. ועי' בשו"ת הלכות קטנות ח"א סי' רנה וח"ב סי' ה. הגר"א (אליהו רבה על מסכת כלים פ"י מ"א ועל נידה פ"ג מ"ב) כותב שכל היצורים ששוכנים תחת המים נכללים בקטגוריה של "דג". ועי' בהשגות הרמב"ן על ספר המצוות שורש ט. גם דעת הרמב"ם בהקשרים אחרים היא שכל היצורים הימיים הם "דגים" (הלכות טומאת המת פ"ו ה"א, והלכות כלים פ"א ה"ג). לדיון על הגדרתו של "דג" עי' במ"ש ר' שלמה טייטלבוים, לולאות תכלת (ירושלים תש"ס) עמ' 126-136, שם הוא דן בעובדה שגם חילזון התכלת מוגדר בחלק מהמקורות כ"דג".
- 3 תורת כהנים ויקרא יא, ט, תוספתא חולין ג, כז (במהד' צוקרמנדל), חולין נט, א, שם דעתו של רב יהודה היא שנדרשים לפחות שני קשקשים. ועי' שו"ע יו"ד סי' פג סע' א שפוסק כרשב"א והר"ן שהקשקשת יכולה להימצא בכל מקום בדג, והרמ"א פוסק כדברי הרא"ש המגביל את המקומות שבהם יכול להימצא בדג קשקש אחד.
- 4 קשקשים שניתן לראותם רק בעזרת מכשיר הגדלה אינם נחשבים קשקשים ואינם מתירים את הדג - תפארת ישראל על המשנה ע"ז פ"ב מ"ו, ערוך השולחן יו"ד סי' פג סע' טו, שו"ת שואל ונשאל יו"ד ח"ה סי' סד (שם הוא מביא דעה חולקת של שו"ת ישא איש יו"ד סי' א-ב), ח"ו סי' קטו וח"ז סי' קט, ילקוט יוסף יו"ד סי' פג סע' ה, ושו"ת בנין אב ח"ב סי' מב. שו"ע יו"ד סי' פג סע' ב וש"ך ס"ק ב. לבוש שם סע' ב.
- 5 משנה נידה פ"ו מ"ט; חולין סו, ב ותוד"ה בכל; רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פ"א הכ"ד; שו"ע יו"ד סי' פג סע' ג.

כשרות הדג נותר הקשקשת; לצורך זה צריך להגדיר את קשקשי הדג בבירור, גם מבחינה הלכתית וגם מבחינה מדעית.

הגדרת הקשקשים

הקשקשים יכולים להיות עבים או דקים, גדולים או קטנים, מכסים את רוב הגוף או רק חלק קטן ממנו. בדרך כלל הקשקשים מסודרים אחד על גבי השני באופן כזה שכשנעביר את ידנו על הדג מכיוון ראשו לכיוון זנבו המעבר יהיה חלק, אך כשנעביר את היד הפוך, מאחור קדימה, יורגשו הקשקשים, ואולי אפילו יתלשו ממקומם; לדעת התוספות (חולין כג, א) והחתם סופר (נידה נא, א) יכול להיות שקיימת חובה שהקשקשים יורגשו באופן הזה כדי שהדג יוגדר כטהור.

המדענים מחלקים את סוגי הקשקשים לארבע קבוצות עיקריות⁷: Cosmoid, Placoid, Ganoid והזוג Cycloid (המעוגלים יותר) ו-Ctenoid ('מסרקים', עם שפה משוננת) שהם בדרך כלל הקשקשים הכשרים. אין צורך להיכנס לפרטים המדויקים של החלוקה לקבוצות, מפני שההגדרה ההלכתית לקשקשים אינה מתאימה במדויק לחלוקה המדעית שלהם. למעשה לרוב הדגים יש איזה שהוא סוג של קשקשת, אך לכמה זני דגים (כגון שפמנון - family Ictaluridae) אין קשקשים כלל.

מהי א"כ ההגדרה ההלכתית של "קשקשת"? ע"פ התיאור של שריונו של גולית (שמ"א יז, ה) מסיקה הגמרא (נידה שם וחולין סו, ב) שקשקשים הם סוג של "לבוש". המשנה (חולין פ"ג מ"ז, בבלי נט, א) מגדירה שקשקשת היא חלקים "הקבועין בו", כלומר שהם מחוברים לגופו של הדג. בנוסף, כדי שקשקשים יחשבו ככשרים הלכתית צריך שיהיה אפשר לקלף אותם מעורו של הדג בלי לקרוע את העור. דרישה זו מופיעה מפורש לראשונה בפירושו של הרמב"ן על התורה (ויקרא יא, ט), כי התוספת והגמרא מציינים שהקשקשת היא כמו לבוש, זאת אומרת שאפשר להוריד אותם כמו בגד, וכשאונקלוס מתרגם את המילה קשקשת הוא משתמש במילה "קלפין", שפירושו הוא כמו קליפה של פרי או של עץ. בצורה דומה, בעל ה"תפארת ישראל" (חולין פ"ג מט"ו) מסיק שיש צורך באפשרות קילוף של הקשקשת בלי לפגוע בעור הדג מכך שבמשנה כתוב שהקשקשים "קבועין" בדג, והכוונה שהם מחוברים לגופו של הדג - אך אינם חלק ממנו. בטור לא מפורש התנאי שאפשר יהיה לקלף את הקשקשים אלא רק בב"י, אך המחבר לא העתיק תנאי זה לשולחן ערוך, ורק הרמ"א מוסיף "ודוקא שהם נקלפים ביד או בכלי"⁸.

7 ראה: Clive D. Roberts, "Comparative Morphology of Spined Scales and their Phylogenetic Significance in the Teleostei", Bulletin of Marine Science, 52:1 (1993): 60-113.

8 הרמב"ן (שם) כותב גם שקשקשים הם עגולים ודומים לציפורניים; אך נראה לפי ההקשר שם, וכך מקובל בפוסקים, שהרמב"ן לא התכוון להגדיר במשפט הזה מהי קשקשת כשרה ולא התכוון לפסול קשקשים אחרים, אלא רק להסביר מהי קשקשת טיפוסית. ועי' שו"ת

גם הרמב"ם אינו כולל את התנאי הנ"ל בהלכות מאכלות אסורות (פ"א הכ"ד), אך המגיד משנה (ד"ה ובדגים) מנסה להוכיח שגם על פי לשון הרמב"ם הדבר נחוץ. הגר"א בביאורו לשו"ע (יו"ד סי' פג ס"ק א) מציין שהתנאי שתהיה אפשרות לקילוף הקשקשים מקורו בתוספתא (חולין פ"ג) שמסבירה שקשקשת פירושו לבוש, וכבגמ' הנ"ל. הנודע ביהודה (בשו"ת מהדו"ת יו"ד סי' כח) כותב שאילולא היה זה הרמב"ן בעצמו ש"חידש" את הדין הזה הוא היה מתנגד לו, משום שתנאי הקילוף אינו מופיע בשום מקום בבבלי, בירושלמי או בתורת כהנים, ובחלק ממקורות אלה משמע דווקא ההיפך (כמו למשל בעבודה זרה לט, א). תלמידו ר' אלעזר פלקלס בעל התשובה מאהבה (ח"ג סי' שכט) טוען שמתרגום יונתן (ויקרא יג, ב) מתעורר ספק אם הפירוש שלומד הרמב"ן מתרגום אונקלוס 'קלפין' לקשקשת הוא הפירוש הנכון. בשו"ת הר המור (סי' יב) מסביר כי לדעתו התנאי שדורש הרמב"ן הוא שיהיה לקשקשת צד אחד רפוי, שאינו מחובר לגוף בכל היקפו, אך המהרש"ם (ח"ד סי' צד) חולק על מסקנה זו. אולם למעשה בספר זבחי צדק (יו"ד סי' פג סע' ב) מעיד כי בדורו לא היה אף פוסק שערער על הקביעה כי יש צורך באפשרות קילוף הקשקשים כדי להגדיר את הדג ככשר.

שני כללים נוספים הקשורים לקשקשים קשורים לזמן המדויק שבו צריך שלדגים יהיו קשקשים כדי להכשירם לאכילה. הכלל הראשון מורה שכאשר לדג יש קשקשים כשהוא נמצא במים הוא נחשב כשר גם אם הוא משיר את אותם קשקשים בשעת הוצאתו מן המים; הגמרא (ע"ז לט, א) אף מביאה דוגמאות למיני דגים שכשמוציאים אותם מן המים הם מאבדים את קשקשיהם, על אף שהיו להם קשקשים בתוך המים⁹. הכלל השני קובע שאפילו דג שאין לו קשקשים בצעירותו אך בהמשך חייו הם יצמחו - כשר¹⁰.

אולם לא מוזכר בגמ' בפירוש מה דינו של דג שבצעירותו יש לו קשקשים והוא מאבד אותם בהתבגרותו, לפני שהוצא מן המים. התוספתא שם והשולחן ערוך (יו"ד סי' פג סע' ב) מציינים בענין הקשקשים שדג "שהיה לו בעודו במים והשירן מיד בעלותו ליבשה מותר". מכאן ניתן היה להסיק שדג שמאבד את קשקשיו יהיה כשר רק כשיש לו קשקשת **בכל** זמן שהותו במים אפילו אם השיר אותם בזמן שהוציאו אותו מן המים, אך אם איבד אותם כשהוא עדיין במים אינו כשר. אולם המסקנה הזאת נראית בעייתית מאוד: מדוע שזה יהיה שונה מהמקרה הקודם שמובא בגמרא שם, לגבי דג שנולד ללא קשקשת אך היא צמחה בהמשך חייו? בשני המקרים לדג

9 צמח צדק יו"ד ח"א סי' סא שהאריך בענין כשרות דגים עם קשקשים בעלי צורה משונה. ר' ברוך הלוי אפשטיין, בעל התורה תמימה, בספרו תוספת ברכה על ויקרא יא, ט (עמ' 66), מצטט את הרב והזואולוג המפורסם לודוויג לויסון (Ludwig Lewysohn), בספרו Die Zoologie des Talmuds, פפד"מ תרי"ח) שמנה כמה מיני דגים, כולל דג חרב, שמשירים את קשקשיהם במים. ועי' להלן הע' 14 והע' 23.

10 תוספתא חולין ג, כו, חולין סו, א, ע"ז נט, א, משנה תורה הלכות מאכלות אסורות פ"א הכ"ד, שו"ע יו"ד סי' פג סע' א.

יש קשקשת כשרה רק בחלק מזמן שהותו במים! בנוסף לכך, קביעה כזו תיצור מצב בלתי מתקבל על הדעת, שבו אין שום דרך לקבוע האם דג כלשהו כשר או לא, כי לעולם אי אפשר יהיה לדעת אם דג שנידוג עם קשקשת לא היה מאבד את קשקשיו בהמשך חייו עוד בזמן שהותו במים! וקשה מאוד להניח שיהיה דג שהוא כשר רק חלק מחייו ומאבד את כשרותו יחד עם איבוד קשקשיו - כך סבר גם החתם סופר (שו"ת חיו"ד סי' עד), וכך כתבו לי להלכה בשנת תשס"ב הרב אביגדור נבנצאל והרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א¹¹! לסיכום, בכדי שדג יהיה כשר חובה שיהיה לו בזמן כלשהו בחייו קשקשים הניתנים לקילוף מבלי שהסרתם תגרום נזק לעור הדג. כלל הלכתי נוסף הוא המסורת. כידוע, עופות נחשבים כשרים אם יש מסורת המעידה על כשרותם. האם גם בדגים הכלל הזה קיים? למשל, אם בקהילות מסוימות אוכלים דגי חרב, האם זו ראייה מספקת על מנת לקבוע שהוא כשר, גם אם אין לאותו הדג סימני כשרות ברורים? הדעה הרווחת בפוסקים היא שבשונה מהמצב לגבי כשרות העופות - מסורת אינה יכולה להכשיר או לפסול דגים באכילה, וחובה על הפוסק לבחון ולבדוק האם הדג שעליו נשאל מתאים לכללי הכשרות¹². אך אין הכוונה שאין למסורת שום חשיבות בענייני כשרות דגים, הרי הבסיס לסימנים עצמם נטוע במסורת שבעל פה. התוספות (נידה נא, ב ד"ה ולכתוב) מעיר שהפירוש למילה 'קשקשת' מבוסס על מסורת, ומסורות בדוקות חשובות לקביעת ההלכה (כפי שנראה להלן). ברור אם כן לענייננו שכל הפוסקים הדנים בכשרותו של דג החרב חייבים להתייחס לדעתו של בעל הכנסת הגדולה שהכשיר את הדג.

כשרותו של דג החרב עד לפני כשישים שנה

כאמור, מקורות הלכתיים רבים קבעו שדג החרב כשר, המפורסם והקדום בהם הוא ספר כנסת הגדולה, שמעיד שהמנהג לאכול את הדג הזה ואף מאשר את המנהג. וז"ל: "מנהג פשוט בכל ישראל לאכול דג בעל החרב הנקרא בלעז 'פישי אישפאדה'¹³, אף על פי שאין לו קשקשת, מפני שאומרים שבשעה שעולה מן הים

11 כך בהערה לרשימת הדגים הכשרים שפורסמה בתרצ"ה על ידי אגודת הרבנים באמריקה בראשות הגאון רבי אליעזר סילבר זצ"ל בחוברת 'הפרדס' חלק ח חוברת ט (כסלו תרצ"ה), נכתב בעמ' 19 על הדג paddlefish בלי שם הסתייגות: "יש לו קשקשים בקטנותו אבל בגדלו הוא מאבד הקשקשים והדין שכשר", ולא נטען שם שנפילת הקשקשים צריכה להתרחש דווקא כשהוא מוצא מן הים.

12 ע"ז דפים לט-מ, ובשו"ת זכרון יהודה לרבי יהודה בן הרא"ש סי' לב שכותב כך במפורש (וע"י בהערות שם במהד' מכון שלמה אומן - מכון ירושלים). וע"י גם במהרש"א על פסחים מט, ב; שו"ת מנחם משיב סי' לא; שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' עא; ודרכי תשובה יו"ד סי' פ סע' ג אות ד שמצטט את שו"ת בית שלמה.

13 הכנסת הגדולה התגורר בטורקיה, ודג החרב נקרא בטורקית קיליק; אך כמו רבים מיהודי קושטא צאצאי גולי ספרד הוא השתמש בשפה הספרדית, בה נקרא דג החרב 'פישי [=דג] אישפאדה' (Esupāda) [=חרב].

מחמת כעסה מתנועעת ומשלכת קשקשותיה, ואולי אחד מן המינים שהזכרו בברייתא הוא שיש לו עכשיו ועתיד להשירן כשעולה מן הים¹⁴. והוא מספר שסבו¹⁵ אישר את ההנחה הזו בעזרת ניסוי: הוא לקח חתיכת בד שחור ושם אותו בתוך רשת הדייגים בה דגו דג כזה, "ואחר שצדוהו הסיר הבגד השחור ומצאו מלא קשקשים"¹⁶. לכן על אף שדג החרב שהובא אל היבשה נראה חסר קשקשים, הוא כשר מפני שהיה לו קשקשת בזמן שהיה במים. לקביעה הזו הסכימו בעל הפרי מגדים (שפתי דעת ס' פג ס"ק ב), עיקרי הד"ט לרבי דניאל טירני מפירינצי, החיד"א (מחזיק ברכה שם ס"ק ג), ר' יהודה אלי בעל 'קמח סולת' (סלוניקי תקנ"ח), זבחי צדק (שם ס"ק ג), דרכי תשובה (שם ס"ק יז), כף החיים (שם ס"ק ט) ועוד. גם בילקוט מעם לועז נכתב באופן דומה: "ומן הטעם הזה אנו רגילים לאכול את הדג הנקרא פישו איספאדה ואנו קורים לו פישו, אע"פ שאין רואים שום קשקשת ביבשה". הוא

14 ראה הגהותיו לבית יוסף, יו"ד ס' פג אות עד (יו"ד כרך ב דף נז, א בדפוס סלוניקי תקנ"ד). הכנסת הגדולה הוא הראשון שמתייחס מפורשות ל"דג בעל חרב", אך ייתכן כי ישנו מקור קדום בהרבה: אכספטייס וכספטייס מתוארים בגמרא ובתוספתא (תוספתא חולין מהד' צוקרמנדל ג, כז, ובמס' חולין סו, א-ב וע"ז לט, א) כדוגמאות לדג כשר שמאבד את קשקשיו בשעה שמוציאים אותם מן המים (הנוסח בתוספתא שם: 'אין לו עכשיו אבל עתיד לגדל לאחר זמן כגון הסולתנית ואנפא - כשר, יש לו עכשיו אבל עתיד להשירה בשעה שעולה מן הים כגון הקוליים והפולמוס **כספתיאס** אכנס ואנתיניס - כשר'. הגירסה בחולין שם לפנינו היא: 'תנו רבנן אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן כגון הסולתנית והעפיץ - ה"ז מותר, יש לו עכשיו ועתיד להשירן בשעה שעולה מן המים כגון אקונס ואפונס **כספתיאס** ואכספטיאס ואטונס - ה"ז מותר'. ובע"ז שם: 'תנו רבנן... כגון הסולתנית והעפיץ - הרי זה מותר, יש לו עכשיו ועתיד להשיר בשעה שעולה מן הים כגון אקונס ואפונס כטספטייס **ואכספטייס** ואטונס - מותר'. ועי' מילון יסטרוב עמ' 65 שמסביר שאכספטייס הוא דג החרב - **קסיפאס**. אולם קשה להכריע ענייני הלכה על פי האיות בנוסחים שלפנינו על שינוייהם.

15 כמה מן המחברים שציטטו את הכנסת הגדולה, כגון הדרכי תשובה, מכנים את זה שאישר ובדק את נפילת הקשקשים כ'מ"ר' של בעל כנה"ג, כלומר 'מורו ורבו'. אך בכנסת הגדולה עצמה התואר הוא 'מ"ז' = מורי זקני. כך גם כותב בעל 'מעם לועז' המצוטט להלן, ובשו"ת הכנסת הגדולה (ספר בעי חיי, יו"ד ס' קכה, לפי דפו"ר סלוניקי תקמ"ח) כתוב במפורש 'מורי זקני'.

16 וז"ל בכנה"ג שם: "ושמעתי ששר אחד משנה למלך שאל את מו"ז על זה היאך היו אוכלין אותו, והשיב לו שמסירן בשעה שעולה מן הים. ויהי כמצחק. מה עשה מו"ז, הוליכו לבית המצודה במקום שצודים הדג הזה, ולקח כמו אמה בגד שחור והניחו במכמורת שהיו צדין דג זה. וצדו אחד מהם, ואחר שצדוהו הסיר הבגד השחור ומצאו מלא קשקשים, והראהו למשנה. אז אמר, אתם אמת וקבלתכם אמת". הסיפור על נצחוננו של הרב בנבנישתי על הווזיר עובד על ידי הוצאת הספרים "מסורה" לסיפור קצר בן 12 עמודים, אך פרט חשוב הושמט מהסיפור היותו של הדג המדובר "דג החרב": ראה: Shandel Weinbach (Author), The Three Merchants and other stories (ArtScroll Yosef Dershowitz (Illustrator), The Three Merchants and other stories (ArtScroll Youth Series, Publisher: Mesorah Publications, Ltd.; 1st edition (1983). See chapter: Skins and scales, pages 49-60.

ממשיך ומסביר שכשדג החרב נאבק בדייגים בזמן הוצאתו מן הים הוא מאבד את קשקשיו, וסומך בכך על הניסוי של סבו של הכנסת הגדולה, רבי משה בנבנישתי. כל אחד מהפוסקים הנ"ל אישר גם שההיתר רווח **למעשה** בזמנו במקומו. בשנת תרצ"ג, תחת נשיאותו של רבי אליעזר סילבר (נפטר בתשכ"ח), פירסמה אגודת הרבנים של ארה"ב וקנדה את רשימת הדגים הכשרים, שבה נכלל דג החרב (swordfish, ונרשם גם שמו המדעי - *Xiphias gladius*)¹⁷. רשימה מעודכנת, בעקבות כמה השגות שהועלו מארגון הכשרות המתחרה 'או קיי', הודפסה שוב בשנת תרצ"ה, וגם בה נכלל דג החרב בין הדגים הכשרים¹⁸. המומחים של 'או קיי' (O.K. Laboratories) תקפו במדריך הכשרות שלהם שנדפס בקיץ תרצ"ה (יולי-אוגוסט 1935, עמ' 28-29) כמה פרטים ברשימת אגודת הרבנים הנ"ל, אולם גם הם לא התנגדו לכשרותו של דג החרב.

הטלת ספק בכשרותו של דג החרב

התיעוד הראשון שאני מכיר שבו אוסרים את אכילתו של דג החרב הופיע בשנת תשי"א. ברשימת הדגים הכשרים שהכין הרב ד"ר משה דוד טנדלר חתנו של הגר"מ פיינשטיין עבור ארגון הכשרות 'או יו' (O.U.) הוא כלל את דג החרב ברשימת הדגים שאינם כשרים. כמה שנים אחר כך, בחודש מרחשון של שנת תשכ"ב, הרב איסר יהודה אונטרמן¹⁹ כתב תשובה שבה התיר את דג החרב²⁰. הרב טנדלר שכנראה נודע לו על התשובה הזו שלח מכתב לרב אונטרמן ובו חזר על עמדתו הפוסלת את דג החרב, והחלה מחלוקת גדולה שנמשכה כמה שנים על גבי ספרי שו"ת ובעיקר בכתבי העת ההלכתיים בישראל ובארה"ב ('סיני', 'המאור', 'הפרדס' ועוד). ברשימה המקורית של ה-'או יו' הרב טנדלר אוסר את אכילת דג חרב בלא לציין לכך נימוק, ואין בפנינו את נוסח המכתב הראשון שכתב הרב טנדלר לרב אונטרמן, אך מתוך תשובתו של הרב אונטרמן לרב טנדלר²¹ אפשר להבין מה היתה דעתו. בשנת תשכ"ו כתב הרב שמעון אפרתי מירושלים, ראש מחלקת הכשרות של הרבנות הראשית לישראל, מאמר ב'הפרדס' שבו הסביר מדוע דג החרב כשר, וכתגובה לכך

- 17 הפרדס חלק ז חוברת א (ניסן תרצ"ג) עמ' 17.
 18 'הפרדס' חלק ח חוברת ט (כסלו תרצ"ה) עמ' 17-19.
 19 הרב אונטרמן כיהן כרבה הראשי של תל-אביב-יפו משנת תש"ז ועד שנת תשכ"ד, שבה נבחר לרב הראשי לישראל. נפטר בשנת תשל"ו.
 20 השאלה מעידה על כך שהתעורר ספק אצל מישהו, אך שו"ת שבט מיהודה אינו כולל לצערנו את השאלה המקורית או את שמו של השואל, כך שאין לנו מידע נוסף על מקורו של הספק. יכול מאוד להיות שהספק התעורר בעקבות רשימת הדגים הכשרים שחברה בידי הרב טנדלר כעשור קודם לכן.
 21 שנדפסה בשו"ת שבט מיהודה כרך שני יו"ד סי' ה (עמ' 118-119); הספר יצא לאור בירושלים תשנ"ג, והתשובה הזו היא מט' אדר ב תשכ"ב. ועי' בהע' הבאה.

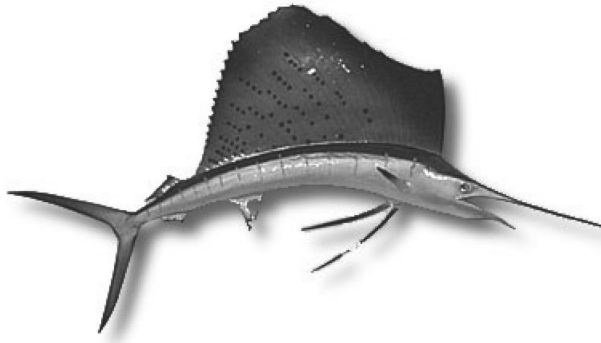
השיב לו הרב טנדלר בגליון הבא של 'הפרדס' והסביר את שיטתו²². בתשובה המקורית הרב אונטרמן מבסס את היתרו על שלוש נקודות: א. פסיקת הכנסת הגדולה ושאר הפוסקים שנשענו עליו. ב. זיהויו של הדג באנציקלופדיה התלמודית בערך "דגים"²³. ג. האנציקלופדיה בריטניקה שקובעת שדג החרב שייך למשפחת הדגים 'מקרל', משפחה הידועה ככשרה²⁴. מאוחר יותר הרב אונטרמן הוסיף גם טעם רביעי, שכשם שעופות הם בחזקת כשרים בהתחשב במסורת המועברת מדור לדור, כך הוא הדין גם בדגים. הרב טנדלר השיב לו שהדג שהותר על ידי הכנסת הגדולה לא היה דג החרב כי אם כנראה דג המפרשן; לדבריו המפרשן הותר באכילה על ידי כל הפוסקים המצויינים לעיל, מפני שעל אף שבצעירתו אין לדג קשקשים

22 ב'הפרדס' שנה מ חוברת ד (טבת תשכ"ו) עמ' 18-16 נדפסו 'הערה בענין כשרות הדגים' מאת הרב טנדלר כתגובה למאמר הרב אפרתי בגליון הקודם של 'הפרדס' (מרחשוון תשכ"ו) עמ' 10-12. הרב טנדלר צירף לדבריו את תשובת הרב אונטרמן הנ"ל מט' אדר שני תשכ"ב ואת נוסח מכתב התשובה שכתב לו, וכן מכתב שכתב הרב טנדלר לרב טכורש ראש מחלקת הכשרות של הרבנות בתל אביב (מכ"א אדר ראשון תשכ"ב, לפני שנשלחה תשובת הרב אונטרמן הנ"ל).

23 דעת הכותבים באנציקלופדיה התלמודית אינה לגמרי ברורה: בכרך ז (שפורסם כבר בשנת תשט"ז) בערך 'דגים' [נדוע לי שהשתתפו בכתיבת הערך פרופ' יהודה פליקס ז"ל, הגר"י מרצבך זצ"ל ואחרים, ועבר עליו ועיבד אותו הגרש"י זווין זצ"ל. י"ק]. בין עמודים רט-רי נמצאים ארבעה דפים המכילים 16 תמונות דגים. סמוך לרוב התמונות מצויין אם זהו דג כשר או לא, מלבד שלוש תמונות בהן הדג מתואר בלי לומר דבר על כשרותו: שתי תמונות (טו-טז) הן של שני סוגי דג האשטוריאן שיש להם קשקשים שונים מהרגיל ונחלקו בכשרותם ראשוניים ואחרונים, וגם על יד תמונה יב שבה נמצא ציור של דג החרב לא מצויין אם הדג כשר, וכתוב שם רק: 'דג שבצעירותו יש לו קשקשים הנעלמים בהתבגרותו, ע"פ שמו בלטינית וביוונית יש משערים שהוא האכספטיאס' (והוא דג שהגמ' מתירה בפירוש, עי' לעיל הע' 14). נראה שהסבר זה הספיק לרב אונטרמן ולרבנים אחרים כדי להניח שדעת כותבי הערך שדג החרב מותר באכילה, למרות העובדה הבולטת שזה לא מצויין בפירוש. וראה עוד להלן.

24 זה תמוה, מפני שדג החרב בו אנו עוסקים ודגי חנית אחרים כגון המפרשן והמרלינים (Lstiophoridae) נכללים לרוב תחת **תת-הסידרה** Scombroidei, אך הם אינם חלק **ממשפחת** Scombridae (הכוללת את המקרל, הפלמודה והטונה). באנציקלופדיה בריטניקה (המהדורה ה-14 משנת 1972, כרך 21 עמ' 552 swordfish] וכך כנראה גם במהדורה בה השתמש הרב אונטרמן]) נכתב (אני מתרגם): "גם דגי החרב וגם המרלינים נחשבים כקרובים למשפחת המקרל, עקב דמיון רב בצורת הגוף ההידרודינמית שלהם", אך זו הערה לא רצינית ולא מדעית: ואכן במהדורה המעודכנת הושמט משפט עמום זה (מהדורה 15, 1974-1992, כרך 11 עמ' 452 swordfish), אך מאידך מצויין שם שדג החרב הוא חסר קשקשים, ולא מוזכר שם כלל שבצעירותו כנראה יש לו קשקשים, למרות שזוהי הדעה המקובלת: מבוכה זו מדגימה את הסכנה שברכישת ידע מדעי מאנציקלופדיות כדי לקבוע על פיו ענייני הלכה. נוסף על כך השיב הרב טנדלר בצדק שאין להביא ראיה מ'משפחות' של דגים, כי לעיתים אף במשפחה שכוללת הרבה דגים כשרים כמו משפחת הקרפיון - נמצאים גם מינים טרפים. וראה להלן בדברי הרב וולדנברג.

הם גדלים בהמשך חייו²⁵. לגבי הנושא השני טען הרב טנדלר כי הוא אישית בחן דג חרב תחת מיקרוסקופ ולא מצא לדג קשקשים. זו הסיבה שהוא הסיק שדג החרב אינו כשר, ובוודאי שאינו הדג שהתיר בעל הכנסת הגדולה.

דג המפרשן Sailfish

בתגובה כתב הרב אונטרמן שהיתרם של בעל הכנסת הגדולה והפוסקים שקבלו את דבריו מתייחס לדג שמאבד את קשקשיו בהוצאתו מן המים, ולא לדג שמגדל קשקשים בבגרותו, ולכן התיאור אינו מתאים למפרשן. ולגבי העובדה שהרב טנדלר לא מצא בדג החרב קשקשים משיב הרב אונטרמן שזה אינו מפתיע כלל, שהרי הכנסת הגדולה בעצמו מסביר שהדג משיל אותם כבר במים²⁶. מלבד זאת, טען הרב אונטרמן, שמנהג אכילתו של הדג שעליו מדובר היה נפוץ מאוד במשך דורות רבים, וסביר הרבה יותר שבעל הכנסת הגדולה מתכוון לדג החרב, הנמצא בשפע בשוקי הדגים, ולא למפרשן, שאינו נפוץ במיוחד ובוודאי שלא בים התיכון (עובדה שנכונה גם כיום). הרב אונטרמן מסכם וקובע שהדג שעליו דיבר בעל הכנסת הגדולה הוא אכן דג החרב, ולדגי החרב יש קשקשים כשרים כשהם בים.

בעקבות המחלוקת בין שני הרבנים נדרש לשאלה זו גם הרב ס' כוֹרֶשׁ חבר מועצת הרבנות הראשית וראש מחלקת הכשרות של הרבנות בתל אביב, והיא נידונה יחד עם עוד כמה סוגיות בענייני כשרות במאמרו "הכשרות במדינה להלכה ולמעשה"²⁷.

25 דבר זה אינו נכון עובדתית - למפרשנים צעירים ובוגרים כאחד ישנם קשקשים, אך אלו קשקשים שאינם טיפוסיים אלא מאורכים וחדים.

26 בהפרדס שנה מ' גל' ד (טבת תשכ"ו) עמ' 16 ואילך מגן הרב טנדלר על עמדתו, ומסביר שהוא לא חיפש במיקרוסקופ קשקשים, שלכולי עלמא צריך שיהיה אפשר לראותם בעין בלתי מזויינת, אלא את הנקודות שבהם היו הקשקשים מחוברים לעור הדג לפני שהם לכאורה נפלו כשהוציאו את הדג מהמים. אי מציאת סימנים אלה אפילו לאחר בדיקה מיקרוסקופית סותרת לדעתו את הטענה שהיו לדג אי-פעם קשקשים.

27 הרב כתרילאל פישל טכורש, 'סיני' שנה כז כרך נב (תשרי-אדר תשכ"ג) עמ' רד-ריא. הדיון בדגי החרב נמצא בעמ' רט.

במאמר נאמר תחילה שישנה מחלוקת בנושא, ולאחר מכן מסוכמים דבריו של הרב אונטרמן בשתי פסקאות, ונאמר ש"מכל הנ"ל מתברר שיש להתיר את הדג הזה". והכותב שם ממשיך: "אולם חולק על מהות קביעת הדג מדען גדול ואחד המומחים בזיהוי הדגים, "איכטולוגיה" [= ichthyology, מדע חקר הדגים], הרב משה טנדלר", ומביא את דעתו כי יש בעצם שני סוגי דגי חרב, דג המפרשן הכשר ודג החרב שאינו כשר, ושבעל הכנסת הגדולה מתכוון בדבריו למפרשן. לבסוף כותב המאמר מסכם "והדבר צריך הכרע, וכדאי להיזהר מלאכול דג זה, המיובא כאן לארץ בכמות ניכרת"²⁸.

בערך באותו הזמן אסר גם הרב אליעזר יהודה וולדנברג את דג החרב²⁹. הוא טען שבעל הכנסת הגדולה לא התכוון בדבריו לדג החרב שלנו: א. משמע מדבריו של הכנסת הגדולה שמדובר על דג קטן, ואילו דגי חרב יכולים לגדול למימדי ענק, מעל ל-500 קילוגרם. ב. בעל הכנסת הגדולה כותב על הניסוי שנערך בעזרת בד שחור שהושם בתוך רשת דייגים, ולאחר הוצאת הדג נראו עליו קשקשים. מקרה כזה לא יכול היה לקרות לדג חרב, שלכולי עלמא בבגרותו הוא חסר קשקשים. ג. בדבריו מציין בעל הכנסת הגדולה שמצא סימנים על גופו של הדג שמהם נפלו הקשקשים, אך בדג החרב אין סימנים כאלו.

הציץ אליעזר ממשיך וכותב שישנם פוסקים (כוונתו כמובן לרב אונטרמן) הרוצים להתיר את דג החרב מפני שהוא "ממשפחת" המרלינים, משפחת דגים שכוללת בתוכה דגים כשרים רבים, אך לדעתו אין ביכולתו של פוסק להתיר דג באכילה מפני שקבוצה כזאת או אחרת של מדענים כללו אותו בקטגוריה מסויימת שכלולים בה גם דגים כשרים. הציץ אליעזר מציע אף הוא שהכנסת הגדולה התכוון למפרשן, דג שלכאורה כשר, יש לו חרב בחרטומו וקשקשים גדולים ומחוברים לגופו לאורך כל חייו, ורבים מהם נופלים ברגע שמוציאם אותו מן המים. הוא מעיר שהקהילה המדעית עדיין אינה בטוחה לגבי עובדת הימצאות קשקשים על דג החרב³⁰.

הרב מאיר אמסל, עורך כתב העת 'המאור' שהופיע בארה"ב, כתשובה לעדות של רב אחד שדג ה'סוורדפיש' כשר, כתב הוכחה חדשה נגד כשרותו: זהו דג טורף, וכל הדגים הטורפים אינם כשרים, כמו שנפסק לגבי עופות³¹. לאחר כמה חודשים כתב

28 זוהי קביעה שאינה נכונה, מפני שדג חרב לא היה מעולם, וגם אינו כיום, דג שמיובא בכמויות גדולות לישראל, וכן אין דגים אותו בכמויות גדולות בחופי ישראל.

29 ציץ אליעזר ח"ט ס' מ. בהתבסס על הדמיון בין הטיועונים, נראה שגם מסקנת הרב טכורש ב'סיני' וגם דברי הרב וולדנברג הסתמכו על מחקרו של הרב טנדלר.

30 עובדה זו נכונה עד ימינו. אמנם מחקר חדש מצא שלדגי חרב יש כנראה קשקשים, אמנם קשקשים לא שגרתיים שקשה להבחין בהם, מה שגורם לדג להיראות כחסר קשקשים. עי' J.J. Govoni, M.A. West, D. Zivotofsky, A.Z. Zivotofsky, P.R. Bowser, and B.B. Collette, "Ontogeny of Squamation in Swordfish *Xiphias gladius*," *Copeia*, 2004:2 (May, 2004): 391-396.

31 בגל' כסלו תשכ"ג (שנה יד קונטרס ב [קכח] עמ' 25-24). הדיון בנושא נמשך גם בגליון הבא

הרב שמחה בונם דוד סופר מירושלים³² שאין זה נכון שככלל דגים טורפים אינם כשרים, והרי הגמ' בע"ז ד, א מעידה שדגים שבים 'כל הגדול מחברו בולע את חברו'³³. בכל זאת קבע הרב סופר שלדג החרב שלנו אין קשקשים שתואמים את תיאורו של הכנסת הגדולה, ועל פי הידוע אין לו קשקשים בבגרותו כלל, והקשקשים שנמצאים בקטנותו אינם נחשבים 'קשקשים', ולכן דג החרב אינו כשר. בהערה בהמשך הגליון מודה העורך הרב אמסל שהוא טעה לגבי קביעתו שדגים טורפים אינם כשרים, אך הוא חוזר שוב על שלושת הנקודות הבסיסיות שהעלה: א. הדג שעליו מדובר בדברי הכנסת הגדולה אינו דג החרב. ב. האנציקלופדיה התלמודית טעתה בהגדרתה את דג החרב ככשר. ג. לדג החרב שלנו אין קשקשים ולכן אינו כשר.

בגליון מאוחר יותר של המאור³⁴ הרב שמואל טוביה שטרן ממיאמי שבפלורידה טוען שמדענים מקומיים הודיעו לו שלדג החרב יש אכן קשקשים אם כי קטנים מאוד, אך למעשה הוא נשאר בספק. לאחר ארבע שנים, בשנת תשכ"ז (המאור טבת-שבט תשכ"ז שנה יט קונטרס ג [קסו] עמ' 18-19) כותב שוב הרב אמסל בתשובה לרב אחד מניו יורק שדג החרב שלנו אינו כשר, והרבה דגים מכונים 'דג החרב' ולאחד מהם בוודאי התכווין הכנה"ג ולא לדג החרב הידוע. הוא מביא קטעים ממכתב שקיבל 'מהמשרד הממשלתי לעניני דגים וחיות' בארה"ב ובו מתואר דג החרב כדג ללא קשקשים, שבצעירותו יש לו כעין בליטות הדבוקות לגופו שאינן נוגעות זו בזו, שכאשר הוא גדל הן נעלמות מעורו. והוא מסיים ש"מה שהדפיס 'הפרדס' מאיזה חולם חלום מ'הרבנות הראשית' מא"י להתיר דג זה, הינם סתם דברים בטלים ומבוטלים, כותבים ומפרסמים כאן להתיר שרצים ח"ו ללא כל אחריות לטהרתן של ישראל". הוא מתכווין למאמר של הרב אפרתי ראש מחלקת הכשרות של הרבנות הראשית לישראל³⁵ שהביא את דעת הרב אונטרמן ואת פסיקת הרבנות הראשית בירושלים בניגוד לדעת הרב משה טנדלר. לגבי דעת הרב טנדלר שהדג שאליה מתכוון הכנסת הגדולה אינו דג החרב אלא דג המפרשן, טוען הרב אפרתי ש"הרי הדג שמציע כב' בתור דג כשר דהיינו סילפיש הנהו דג שאינו מצוי בשוק לקנותו, וממילא לא רגילים לאכול אותו, וכי על זה יתכנו דברי כנה"ג שמנהג פשוט בכל ישראל לאכול?" הרב אפרתי מביא גם את דעת של פרופ' שטייניץ מהמחלקה לזואולוגיה של האוניברסיטה העברית שלדג החרב יש קשקשים

(המאור טבת תשכ"ג שנה יד קונטרס ג [קכט] עמ' 24), ושם הרב אמסל טוען שאין ספק שהדג של בעל כנה"ג היה דג קטן ושונה מה'סוורדפיש', ומביא חוות דעת של מומחים שה'סוורדפיש' אינו כשר.

32 המאור אייר-סיון תשכ"ג שנה יד קונטרס ז [קלג] עמ' 10-11.

33 וגם הוא מעיר על כך שבאנציקלופדיה התלמודית מזוהה דג החרב כדג כשר משום שהכותב שם משער שהוא הדג אכספטיאס המוזכר בגמ' ככשר, עי' לעיל הע' 23.

34 המאור אב תשכ"ג שנה יד קונטרס ט [קלה] עמ' 20.

35 לעיל הע' 22.

בקטנותו, והוא מסכם ש"מכל אלו יראה הרואה שאין בידינו לאסור את דג החרב", ו"שמנהג פשוט בכל ישראל לאכול את דג החרב".

בגל' הבא של הפרדס³⁶ משיב הרב משה דוד טנדלר שקיימת מחלוקת בין החוקרים האם לדג החרב יש בכלל קשקשים, כשאלו הטוענים שיש לדג קשקשים מאשרים שהוא מאבד אותם בבגרותו. לכן בכל מקרה לדעתו דג החרב שלנו אינו מתאים לתיאור הכנה"ג, מפני שבעל הכנסת הגדולה כותב על דג שיש לו קשקשים בבגרותו אך הוא מאבד אותם בשעת הוצאתו מן המים, לא על דג שמאבד את קשקשיו כבר במהלך חייו. מצד שני קשה לסמוך על הטענה שלדג החרב יש קשקשים בצעירתו, כי אין לכך לא מסורת ולא הוכחה עובדתית מוצקה, וספק דאורייתא לחומרא. בהמשך מציג שם הרב טנדלר את מכתבו השני של הרב אונטרמן (מט' אדר ב' תשכ"ב) ואת תשובתו עליו, ומכתב באנגלית שכתב (בכ"א אדר א' תשכ"ב) בהוראת חותנו הגר"מ פיינשטיין לרב טכורש. במכתב הוא מסביר בבירור את הסיבות שלדעתו אי אפשר להכשיר את דג החרב באכילה. אולם הרב אפרתי נשאר בדעתו שהדג כשר³⁷.

הוויכוח המשיך להתלהט. בגל' נוסף של 'המאור' הופיע מאמר חריף בעילום שם³⁸ תחת הכותרת "בירור שההיתר ב'הפרדס' על כל מיני דגים מטעם ועד הכשרות של 'הרבנות הראשית' הוא היתר כולל על כל מיני שרצים". הכותב קובע (עמ' 16) ש"מדמים לראות את 'הפרדס' מדפיס מאמרים ממנהל וועד הכשרות של 'הרבנות הראשית', שלפיהם הכל מותרים לך והכל שרויים לך ואין כאן חשש דג טמא ולא שמן טמא, והכל כשר על פי הגדת השלטונות והלעיבעל [= label, הכיתוב על התווית] של בעלי בתי החרושת". במאמר בפרדס הוצע להחליף בנוסח הערוך את המילה "דייני" במילה "דייגי"³⁹, ועל זה הוא כותב (עמ' 17): "למען להקל עליו את משא

36 לעיל הע' 22.

37 הפרדס ניסן תשכ"ו (שנה מ ח' ז) עמ' 18-15. הוא מוסיף גם שזנב דג החרב מפוצל וזה סימן כשרות, למרות שאינו סימן שניתן לסמוך עליו, עי' ב"י סי' פג. בגל' הבא של הפרדס (אייר תשכ"ו [מ, ח] עמ' 24 ועמ' 33) הרב קראסנער מליברפול אוסר את דג החרב, ומציין שהדרכי תשובה שמביא את הכנה"ג מזכיר בהמשך בפירוש שהדגים שנושרים קשקשיהם 'נראה בעורתייהם מקום הקשקשים שהיה להם מקדם... לכן כל דג שנראה בעורו מקום הקשקשים שכל עורו שקוע כמדת הקשקשים מותר באכילה', מה שלא קורה בדג החרב דידן ע"פ בדיקת הרב טנדלר, ולכן הוא אסור. נשאר אם כן ספק הוא אם הקשקשים שיש לדג החרב בצעירותו שנעלמים בבגרותו נחשבים קשקשים או לא.

38 המאור מרחשוון-כסלו תשכ"ו שנה יז קונטרס ב [קנח] עמ' 18-15. סביר להניח שהכותב האלמוני הוא העורך הרב אמסל. המאמר כולל הרבה מטעונו של הרב טנדלר.

39 הצעה זו נכתבה במקור על ידי הרב ברוך הלוי אפשטיין, בעל התורה תמימה, ב'תוספת ברכה' על ויקרא יא, ט. הוא משער שבערוך ערך "אקונס" קיימת ט"ס: 'יש לו ועתיד להשירן כמו אקונס וכו', ודוקא דידיעין ומוחזקין ביד דייני ישראל שמשירין קשקשותיהן בשעה שעולין מן הים, שנראה שצ"ל 'דייגי'. אין להצעה זו בסיס בכתבי היד של הערוך. ב'ערוך השלם' כרך א עמ' 258 על הגמ' בחולין סו, ב מוסיף העורך שבכת"י אחד כתוב 'דייני צידי

דבריו של רבנו הערוך ז"ל, מצא הכותב ב"הפרדס" תחבולה לגרוס בערוך במקום "דייני ישראל" - "דייני ישראל". והנה אם בעיני הכותב הזה דיינים ודיינים בחדא מחתא נינהו, הרי אין כל תימא שהכל מותר! המאמר מסתיים בהערה הפוגעת: "ולבסוף כמה מדהים הדבר שאם איזה רב מ"הרבנות הראשית" מחדש היתרים נוראים כאלו בארה"ק, מטעם שרוצה להיות לעזר לדייגי המדינה המרבים לצוד כל מיני דגים... או משום שעומד תחת לחץ השלטון החפשי להתיר איסורים, אבל מה לה למערכת "הפרדס" להכניס תבן זה לארה"ב, להכשיל בו ר"ל אנשים תמימים בשרצים ובכל מיני טומאה, והרי די לנו סבל ויסורים מרבני שראי שלנו, ומה לה להכניס גם כל מיני דברים בטלים ומכשולים גסים מבעלי המתירים הלאומיים, פקידי מדינת ישראל".

באותה שנה כתב הרב טנדלר מאמר שהפך להיות המקור העיקרי לכל דיון לגבי כשרות דג החרב⁴⁰. במאמר הציג הרב טנדלר באופן שיטתי את המקורות ההלכתיים והידיעות המדעיות שהיו ידועות בתקופתו, והפריך את טענות הנגד. שלושת הנקודות העיקריות שלו במאמר הם: א. אמנם יש לדג החרב קשקשים בצעירותו, אך קשקשיו אלו אינם מכשירים אותו מפני שאין הם ניתנים לקילוף. ב. לדג החרב אין קשקשים בבגרותו. ג. דג החרב שהתיר בעל כנסת הגדולה לא היה זה שנקרא היום swordfish.

סיכום

השאלה שהועלתה באופן תדיר על ידי הפוסקים שדנו בשאלת 'דג החרב' הייתה האם הדג שעליו דיבר בעל הכנסת הגדולה (ולאחר מכן הפוסקים שהסכימו איתו) הוא דג החרב המוכר לנו כיום (*Xiphias gladius*), או שהוא דג אחר. אולם האמת היא שכשרותו של דג החרב וזיהויו של הדג של בעל הכנסת הגדולה אינם בהכרח תלויים אחד בשני. ישנן ארבע אפשרויות:

- א. בעל הכנסת הגדולה דן בדג אחר, אך דג החרב שלנו ג"כ כשר.
- ב. בעל הכנסת הגדולה דן בדג אחר, ודג החרב שלנו אינו כשר.
- ג. בעל הכנסת הגדולה דן בדג החרב שלנו, והוא אכן כשר.
- ד. בעל הכנסת הגדולה דן בדג החרב שלנו, אך הוא טעה לגבי נשירת הקשקשים ודג החרב למעשה אינו כשר.

רוב הפוסקים אינם מעלים על דעתם את אפשרות ד, שאחד מגדולי הפוסקים בעל כנה"ג טעה בפסק ההלכה. לכן אלו האוסרים באכילה את דג החרב מקבלים

ישראל, ואולי כן הגיה סופר כתה"י מסברתו בראותו בחולין נג, ב עוף טהור נאכל במסורת, נאמן הצייד לומר עוף זה טהור מסר לי רבי וכו', ולכן תיקן גם בדגים כד.
Rabbi Moshe D. Tendler, "The Halachic Status of the Swordfish: To Remove a Stumbling Block – a Teshuva with an Epilogue", Jewish Observer, April, 1968: 13-17. הוא נדפס שוב בכמה קבצים, ואפשר למצוא ציטוטים ממנו באינספור ספרים ומאמרים.

את אפשרות ב, ולעומתם אלו שמכשירים את דג החרב העדיפו את אפשרות ג ולא את אפשרות א, מפני שרק כך ניתן להסתמך על הכתפיים הרחבות של בעל הכנסת הגדולה.

בכל אופן, ברור שבמשך רוב שלוש מאות וחמישים השנים אחרונות ה"דג בעל החרב" הוגדר ככשר ללא פקפוק. אמנם אין הוכחה מספקת לכך שהדג הוא הדג שהיום נקרא דג החרב (*Xiphias gladius*), אך אין כל עדות לכך שמישהו פקפק בכשרותו של דג החרב הזה עד לשנת תשי"א⁴¹. אין גם ספק שכשהרב טנדלר הצעיר בחן את דג החרב והכריז עליו כטרף לפני כשישים שנה הוא עשה זאת על פי המידע שהיה בידו, כפי שכתב: "I discussed the above presented facts with my great teachers, Rav Moshe Feinstein Shlitah and Rav Yosef Dov Soloveitchik Shlitah, and they concur with my decision that on the **basis of the evidence presented**"⁴² the swordfish (*Xiphias gladius*) is a non-kosher fish"

מאמציו של הרב טנדלר נשאו פרי, והניסיונות למנוע את אכילת דג החרב הסתיימו בהצלחה רבה בארה"ב, בין השאר הודות לעובדה שהתנועה הקונסרבטיבית התירה את הדג באכילה, מה שגרם לאיסור להתפשט במהירות בקהילות האורתודוקסיות. בישראל הנכונות להתיר את אכילת דג החרב נמשכה זמן רב יותר מאשר בארה"ב, אך לבסוף גם בארץ האיסור התקבל כמעט פה אחד. כיום, למעט במקומות בודדים בהם מתירים עדיין את הדג באכילה (כמה אתרים בישראל, רומא וטורקיה), בכל העולם נשכח לחלוטין שדג החרב הותר פעם באכילה⁴³.

41 כך מעיד הרב טנדלר עצמו ב'הפרדס' מ, ד (תשכ"ו): 18, וקשה לנתק בין שתי העובדות האלו.
42 Jewish Observer, April, 1968, p.15 [תרגום חופשי: דנתי בעובדות המוצגות כאן עם שני רבותיי הגדולים הרב משה פיינשטיין שליט"א והרב יוסף דב סולוביצ'יק שליט"א, ושניהם הסכימו עם מסקנתי **שעל פי העובדות שהצגתי** דג החרב אינו כשר]. מעניין לציין שקיימת עדות נוגדת בענין דעתו של הרב יוסף דב הלוי סולוביצ'יק זצ"ל בנושא הזה: תלמידו המובהק הרב צבי הרשל שכתב (מפני רבנו, בית יצחק תשס"ד, עמ' 30-31) שבהתבסס על מחקרו של פרופ' שלמה שטרנברג (כפי שכתוב ב"ד"ד גל' 19 הנ"ל בתחילת המאמר, ובדברים נוספים שכתב פרופ' שטרנברג שלא פורסמו עדיין) הרב סולוביצ'יק הכשיר את דג החרב! וז"ל: "לפני כארבעים שנה הכריז אחד מהרבנים באמריקה שסארדפיש אינו דג טהור מפני שקשקשותיו אינם דומים בצורתם לקשקשי שאר הדגים הטהורים, ושלא לזה נתכווין הכנה"ג. ובזמן שהוא ביקש רבנו מהרה"ג פרופ' שלמה שטרנברג שיח' לבדוק בענין, והראה לו לרבנו את הדג וקשקשותיו. ואמר לו אז רבנו שלפי דעתו הדג הזה דג טהור הוא, דאין שום הלכות מסויימות אודות צורת הקשקשת המשמשת כסימן לטהרת דגים". יתכן שבתחילה השתכנע הרב סולוביצ'יק מטעונו של הרב טנדלר, עד ששמע את דעתו של פרופ' שטרנברג והחליט להחזיק בהיתרו של הכנה"ג.

43 בדף הכשרות של ה-OU מחודש אייר תשס"ד עמ' 26 (Daf HaKashrus); www.ou.org/pdf/daf/5764/Daf%2012-8.pdf אוסר הרב חיים גולדברג, המומחה לכשרות דגים של ארגון הכשרות הזה, בתשובה לשואל, את דג החרב. הוא מסביר שיש כמה ספיקות בענין הקשקשים שלו, ומסכם שמסורת הפסיקה של ה-OU היא לאסור את הדג הזה באכילה.